

І. М. РУДИК**ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІДЕОЛОГЕМ**

У статті проаналізовано визначення ідеології та на його основі встановлено базові характеристики ідеології як форми суспільної свідомості. Розглянуто параметри ідеологеми як одиниці ідеологічної системи. Досліджено також механізм перетворення мовної одиниці на ідеологему.

Ключові слова: ідеологія, ідеологема, оцінність, концепт, мовна одиниця.

1. Дослідження ідеології як форми суспільної свідомості

На тлі суспільно-політичних процесів, які останнім часом значно активізувалися в усьому світі, дедалі більшого значення набуває вивчення соціально орієнтованої комунікації. Дослідників цікавлять різні її аспекти: філософські (П. Бергер, Дж. Серль, Ю. Хабермас), психологічні (Д. Зілман, Г. Саломон, Є. Л. Доценко), соціологічні (Д. Белл, І. Гофман, Н. Смелзер, Л. Фестингер), політологічні (Зб. Бжезинський, С. Г. Кара-Мурза), лінгвістичні (Т. ван Дейк, Дж. Лакофф, А. В. Олянич, Г. Г. Почепцов, Й. А. Стернін, А. П. Чудинов, О. Й. Шейгал).

В межах соціально орієнтованої комунікації значною увагою науковців користуються форми й одиниці ідеології. У цьому світлі актуальним видається виокремлення суттєвих когнітивних характеристик ідеології та ідеологеми як її одиниці. Метою цієї статті, таким чином, є аналіз сутності ідеології та ідеологеми з когнітивних позицій, а також встановлення лінгвістичних параметрів ідеологеми.

Ідеологію (з грецької — *вчення про думку*) визначають як систему політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів та ідей, в яких усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності [9, с. 481].

Таке визначення ідеології дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, ідеологія є формою суспільної свідомості, оскільки охоплює групу людей та повідомляє їм знання про оточуючий світ. По-друге, ідеї, які утворюють ідеологію, формуються на основі історичного та практичного досвіду певної соціальної групи. Дві зазначені особливості ідеології дозволяють провести паралелі між нею і наукою, оскільки остання є однією з форм суспільної свідомості, яка покликана отримати й систематизувати об'єктивні знання про дійсність [9, с. 876].

З іншого боку, на відміну від науки, ідеологія не може претендувати на «об'єктивність» знань, які вона поширює в суспільстві, оскільки, як видно з визначення, містить певний оцінний, а тому суб'єктивний, компонент.

2. Ідеологема як одиниця ідеологічної системи

Одиницею ідеологічної системи є ідеологема, перші спроби визначення й аналізу якої належать ще М. М. Бахтіну, й саме його підхід є підґрунтям сучасних тлумачень цього поняття. Задля більшої об'єктивності зауважимо, що термін *ідеологема* вперше з'являється на сторінках «Формального методу в літературознавстві» (1928) і «Марксизму й філософії мови» (1929) — праць, авторами яких формально зазначено, відповідно, П. М. Медведєва й В. М. Волошинова. Але згодом, у 1970 році М. М. Бахтіна було названо єдиним автором праць, виданих під прізвищами М. М. Бахтіна, В. М. Волошинова й П. М. Медведєва [3, с. 240]. Ряд учених, однак, не поділяють цієї думки й притримуються концепції подвійного авторства «Марксизму й філософії мови» та «Формального методу в літературознавстві», відзначаючи при цьому функціонування в зазначених творах бахтінської філософської термінології та критичної аргументації (див., напр., [5]). В обох випадках, таким чином, маємо підстави стверджувати, що поняття ідеологеми впроваджено й сформульовано або власне М. М. Бахтіним, або безпосередньо під його впливом.

Отже, за М. М. Бахтіним, ідеологема є експлікацією ідеології, її продуктом. Ідеологема як продукт ідеології є матеріальною одиницею, і формою її існування виступають слова, дії, предмети реального світу й інші знаки: «И мировоззрения, верования, даже зыбкие идеологические настроения... становятся идеологической действительностью, только осуществляясь в словах, в действиях, в одежде, в манерах, в организациях людей и вещей, одним словом, в каком-либо определенном знаковом материале» [7, с. 15—16]. Ідеологію ж учений розуміє у широкому сенсі, як процес творення знаків, процес взаємодії свідомості адресанта зі свідомістю адресата:

«Ведь знаки возникают только в процессе взаимодействия между индивидуальными сознаниями. И само индивидуальное сознание наполнено знаками. Сознание становится сознанием, только наполняясь идеологическим, resp. знаковым содержанием» [2, с. 16].

Конкретизуючи визначення М. М. Бахтіна, І. Г. Вепрева й Т. О. Шадріна визначають ідеологему як мовну чи мовленнєву одиницю, навантажену ідеологічними смислами [1, с. 124]. Ще більш однозначне тлумачення, яке водночас відтворює багаторівневість бахтінської ідеологеми, запропоновано доктором філологічних наук, професором Г. Ч. Гусейновим, згідно якого ідеологема — це «минимальный отрезок письменного текста или потока речи, предмет или символ, который воспринимается автором, слушателем, читателем как отсылка — прямая или косвенная — к метаязыку, или к воображаемому своду мировоззренческих норм и фундаментальных идейных установок, которыми должно руководствоваться общество» [4].

Таке визначення дозволяє віднести до ідеологем мовні й мовленнєві одиниці різних рівнів, які, крім того, відрізняються когнітивною сутністю описуваних концептуальних категорій. На цій підставі О. Г. Малишева, застосовуючи термінологію Й. А. Стерніна, виокремлює ідеологему-поняття (що являє собою концепт, який містить найбільш загальні, суттєві ознаки предмета чи явища, результат їх відображення й осмислення), ідеологему-фрейм (цілісний, багатоконпонентний концепт, об'ємне уявлення, деяку сукупність стандартних знань про предмет чи явище), ідеологему-гештальт (комплексну, цілісну функціональну розумову структуру, яка впорядковує у свідомості багатоманітність окремих явищ), та ідеологему-архетип (яка є основним компонентом загального ядра знань і уявлень) [6, с. 36—37].

3. Мовна одиниця як ідеологема

Якщо відносити до ідеологем мовні одиниці, як було зроблено вище, то виникає питання, яким чином одиниці мови перетворюються на ідеологеми. Одиниця мови, згідно трикутника Огдена і Річардса, містить мовний знак, який через розумове поняття корелює з певним денотатом, або фрагментом реального світу. Ідеологема ж як одиниця ідеології корелює, з одного боку, з денотатом (оскільки повідомляє деяке знання про оточуючий світ, сформоване на основі історичного й практичного досвіду групи), а з іншого боку, з оцінкою денотата (оскільки в ній усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності). Крім того, оцінність, притаманна ідеологемі, є соціально обумовленою, тобто, її аксіологічний модус залежить від соціальної приналежності носія даної мови.

Отже, при переході до розряду ідеологем мовна одиниця набуває оцінності, сформованої в суспільній свідомості певної групи. Формування такої оцінності в колективній свідомості відбувається шляхом цілеспрямованого впливу на колективного адресата за допомогою сучасних ЗМІ. Так, в наведених нижче уривках промови Д. Кемерона спостерігаємо формування такої ідеологеми, як «Сильна Британія». На нашу думку, визначена ідеологема належить до ідеологем-гештальтів, оскільки являє собою комплексну функціональну розумову структуру, яка впорядковує в свідомості британців багатоманітність окремих, але взаємопов'язаних явищ. До складу ідеологеми «Сильна Британія» входять наступні базові концепти:

а) ідеологема-поняття «Поліція»:

(1) *But last week we didn't just see the worst of the British people; we saw the best of them too... The policemen and women and fire officers who worked long, hard shifts, sleeping in corridors then going out again to put their life on the line.*

(2) *And in the light of last week it's clear that we now have to go even further, even faster in beefing up the powers and presence of the police.*

Already we've given backing to measures like dispersal orders, we're toughening curfew powers, we're giving police officers the power to remove face coverings from rioters, we're looking at giving them more powers to confiscate offenders' property — and over the coming months you're going to see even more.

б) ідеологема-фрейм «Сім'я»:

(1) *The question people asked over and over again last week was 'where are the parents?... Either there was no one at home, they didn't much care or they'd lost control.*

(2) *I don't doubt that many of the rioters out last week have no father at home.*

(3) *We are working on ways to help improve parenting — well now I want that work accelerated, expanded and implemented as quickly as possible. This has got to be right at the top of our priority list.*

(4) *...within the lifetime of this Parliament we will turn around the lives of the 120,000 most troubled families in the country.*

в) ідеологема-фрейм «Освіта»:

(1) *We need an education system which reinforces the message that if you do the wrong thing you'll be disciplined... but if you work hard and play by the rules you will succeed.*

(2) *They (some schools — I. P.) expect high standards from every child and make no excuses for failure to work hard. They foster pride through strict uniform and behaviour policies. And they provide an alternative to street culture by showing how anyone can get up and get on if they apply themselves.*

(3) *Are we really doing enough to ensure that great new schools are set up in the poorest areas, to help the children who need them most? And why are we putting up with the complete scandal of schools being allowed to fail, year after year?*

За допомогою зазначених концептів мовець формує ідеологему «Сильна Британія», яка проєктує в уяві колективного адресата образ батьківщини з відданими, витривалими, освіченими людьми, які живуть у повних і щасливих сім'ях, і чий інтереси мають і будуть захищені державою. Д.Кемерон переводить мовні одиниці *поліція, освіта, сім'я* до розряду ідеологем через наділення їх значним позитивно-оцінним потенціалом. В термінології М. М. Бахтіна, виокремлені ідеологеми виникають у процесі взаємодії між індивідуальними свідомостями суб'єкта й об'єкта соціально орієнтованої комунікації.

Таким чином, ідеологема як одиниця ідеології, по-перше, повідомляє колективному адресату деяке знання про оточуючий світ, яке є результатом історичного й практичного досвіду групи, по-друге, формує ставлення цієї групи до дійсності. Рівнозначні мовні одиниці, які переходять до розряду ідеологем, різняться когнітивною сутністю описуваних ними концептуальних категорій. Визначення й аналіз базових ідеологем сучасного англомовного світу вважаємо перспективною подальших досліджень у галузі соціально орієнтованої комунікації.

1. *Вепрева И. Г.* Идеологема и мифологема: интерпретация терминов / И. Г. Вепрева, Т. А. Шадрин // Научные труды профессоров Уральского института экономики, управления и права. — Екатеринбург: Изд. УрГУ, 2006. — Вып. 3. — С.120—131.

2. *Волошинов В. Н. (Бахтин М. М.)* Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в науке о языке / В. Н. Волошинов. — Л.: Прибой, 1929. — 284 с.

3. *Гржибек П.* Бахтинская семиотика и московско-тартуская школа / П. Гржибек // Лотмановский сборник 1. — М., 1995. — С. 240—259.

4. *Гусейнов Г. Ч.* Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Гусейнов. — М.: Три квадрата, 2004. — 272 с.

5. *Коровашко А. В.* Заметки об авторстве спорных бахтинских текстов / А. В. Коровашко // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Филология. — 2000. — № 1. — С. 62—66.

6. *Мальшева Е. Г.* Идеологема как лингвокогнитивный феномен: определение и классификация / Е. Г. Мальшева // Политическая лингвистика. — 2009. — № 4 (30). — С. 32—40.

7. *Медведев П. Н. (Бахтин М. М.)* Формальный метод в литературоведении: Критическое введение в социологическую поэтику / П. Н. Медведев. — Л., 1928.

8. *Мирошниченко А. А.* Толкование речи. Основы лингво-идеологического анализа / А. А. Мирошниченко. — Ростов-на-Дону, 1995. — 112 с.

9. *Советский энциклопедический словарь.* — М.: Советская энциклопедия, 1980. — 1600 с.

И. Н. Рудик

ЛИНГВО-КОГНИТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ИДЕОЛОГЕМ

В статье проанализировано определение идеологии и на его основе установлены базовые характеристики идеологии как формы общественного сознания. Рассмотрены параметры идеологеми как единицы идеологической системы. Изучен также механизм преобразования языковой единицы в идеологему.

Ключевые слова: идеология, идеологема, оценочность, концепт, языковая единица.

I. M. Rudyk

LINGUAL COGNITIVE FEATURES OF IDEOLOGEMES

The article analyzes the definition of ideology and uses it to work out the basic features of ideology as a form of social consciousness. It studies parameters of ideologeme as a unit of ideological system. The author also outlines the mechanism of transforming a language unit into an ideologeme.

Key words: ideology, ideologeme, evaluation, concept, language unit.